

**MAKTABGACHA TA'LIM TIZIMIDA BOLA HUQUQLARINI TA'MINLASH –
USTUVOR QADRIYATDIR**

F. Saliyeva

**Andijon viloyat Shaxrixon tuman 4-MTT
direktori, Xalq ta'limi a'lochisi**

Annotatsiya Ushbu maqolada maktabgacha ta'lim tizimida bola huquqlarini ta'minlashning huquqiy, pedagogik va ijtimoiy asoslari tahlil etilgan. Bolalarning sog'lom va xavfsiz muhitda o'sishi, ta'lim-tarbiya jarayonida teng huquqlarga ega bo'lishi, ularning fikrini inobatga olish va zo'ravonlikdan himoya qilish kabi masalalar yoritilgan. Shuningdek, tarbiyachi-pedagoglar va otionalarning bola huquqlarini ta'minlashdagi o'rni va mas'uliyati ilmiy asosda ko'rib chiqilgan.

Kalit so'zlar: bola huquqlari, maktabgacha ta'lim, xavfsiz muhit, inklyuziv ta'lim, pedagog mas'uliyati.

Annotatsiya

V statye analiziruyutsya pravoviye, pedagogicheskiye i sotsialniye osnovi obespecheniya prav rebyonka v sisteme doshkolnogo obrazovaniya. Rassmatrivayutsya voprosi sozdaniya bezopasnoy izdorovoy sredi, obespecheniya ravnix prav v obrazovatelnom protsesse, uchyota mneniya rebyonka izashiti ot vsekh form nasiliya. Takje nauchno obosnovana rol vospitateley iroditeley v obespechenii prav detey.

Annotation (In English)

This article analyzes the legal, pedagogical, and social foundations of ensuring children's rights in the preschool education system. It explores the creation of a safe and healthy environment, the provision of equal educational opportunities, consideration of children's views, and protection from all forms of violence. The role and responsibility of teachers and parents in safeguarding children's rights are also scientifically examined.

Maktabgacha ta'lim — bolaning shaxs sifatida shakllanishida eng muhim bosqich hisoblanadi. Ushbu davrda bola huquqlarining to'liq ta'minlanishi uning jismoniy, ma'naviy, aqliy va ijtimoiy rivojlanishida hal qiluvchi ahamiyatga ega. Shu bois davlat siyosatida bola huquqlari va manfaatlarini himoya qilish ustuvor vazifa sifatida belgilangan.

BOLA HUQUQLARINI TA'MINLASHNING NORMATIV-HUQUQIY ASOSLARI

Maktabgacha ta'lim tizimida bola huquqlarini muhofaza qilish quyidagi asosiy hujjatlarga tayanadi:

BMTning "Bola huquqlari to'g'risidagi Konvensiyasi"

O'zbekiston Respublikasining "Bolalar huquqlarining kafolatlari to'g'risida"gi qonuni

"Maktabgacha ta'lim va tarbiya to'g'risida"gi qonuni

MTA sohasiga oid davlat standartlari, buyruq va yo'riqnomalar

Ushbu hujjatlar bolaning hayotdan, ta'limdan, himoyadan, erkin fikr bildirishdan, shaxsiy daxlsizlikdan va teng imkoniyatlardan foydalanish huquqlarini kafolatlaydi.

MAKTABGACHA TA'LIMDAGI BOLA HUQUQLARINING ASOSIY YO'NALISHLARI

1. Xavfsiz va sog'lom rivojlanish muhitini yaratish

Bola jismoniy va ruhiy salomatligini muhofaza qilish birinchi darajali vazifadir. Bu quyidagilar orqali ta'minlanadi:

sanitariya-gigiyena talablariga rioya qilish;

xavfsiz o'yin va ta'lim muhitini tashkil etish;

tibbiy kuzatuv va profilaktika ishlari.

2. Teng huquq va diskriminatsiyaga yo'l qo'ymaslik

Har bir bola:

jinsi, millati, tili, ijtimoiy kelib chiqishi, salomatlik holatidan qat'iy nazar teng imkoniyatlarga ega.

Diskriminatsiyani inkor etuvchi muhit pedagogik jarayonning muhim sharti hisoblanadi.

3. Ta'lim olish va har tomonlama rivojlanish huquqi

Zamonaviy MTA dasturlari bolaning:

intellektual, ijodiy, jismoniy, nutqiy, emotsional rivojlanishini ta'minlaydi. Bunda o'yin – bola faoliyatining asosiy shakli sifatida ustuvor ahamiyatga ega.

4. Bola fikrini tinglash va inobatga olish

Bolaning shaxsiy fikrini bildirish huquqi Konvensiyada mustahkamlangan. Tarbiyachi bolaga: tanlov qilish, o'z fikrini erkin aytish, unga quloq solinish imkoniyatini berishi lozim.

5. Zo'ravonlikdan himoya qilish

Bola har qanday turdagi:

jismoniy, ruhiy, axloqiy, iqtisodiy (mehnat ekspluatatsiyasi) zo'ravonlikdan himoyalaniishi shart.

Bunda ichki nazorat, psixologik monitoring va oila bilan hamkorlik muhim.

PEDAGOG VA TARBIYACHILARNING O'RNI

Pedagog bola huquqlarini ta'minlovchi markaziy shaxs sanaladi. U:

bolalar psixologiyasini bilishi, inklyuziv yondashuvni qo'llashi, bolalar bilan muloqot madaniyatiga ega bo'lishi, huquqiy bilimga ega bo'lishi zarur. Pedagog tomonidan insoniylik, hurmat va mehr bilan yondoshish bolaning ruhiy barqarorligi va ijtimoiylashuviga xizmat qiladi.

OTA-ONALAR BILAN HAMKORLIK

Bola huquqlarini ta'minlash — oila va ta'lim muassasasi o'rtasidagi hamkorlikni talab etadi. Ota-onalar:

bolaning individual ehtiyojlarini to'g'ri anglashi, tarbiya jarayonida faol ishtirok etishi, pedagog bilan doimiy muloqotda bo'lishi kerak.

1-misol. Bola fikrini inobatga olish orqali muammoni hal qilish

MTTda besh yoshli bolalar orasida ertalabki faoliyatga nisbatan qiziqish pasaygani kuzatildi. Tarbiyachilar bolalardan o'ziga yoqadigan mashg'ulotlar to'g'risida fikr so'rashdi. Bolalarning ko'pchiligi musiqa va raqs bilan boshlashni istashini aytdi. Shu kundan boshlab ertalabki faoliyatning bir qismi musiqa-ritmikadan iborat qilindi. Natijada hozirgi kungacha bolalar ishtirok darajasi va faolligi sezilarli oshdi.

Bu holat bola fikrini eshitish huquqi amalda samara beradiganini ko'rsatdi.

2-misol. Inklyuziv ta'limda teng huquqni ta'minlash

Farg'ona viloyatidagi MTTlardan birida eshitishida qiyinchilik bo'lgan bolaga maxsus logoped va defektolog birgalikda individual dastur ishlab chiqishdi. Guruhdagi boshqa bolalarga esa "do'stimiz bilan tuzoqsiz muloqot" mavzusida o'yinli mashg'ulotlar o'tkazildi. Bir necha oy ichida bola jamoaga to'liq moslashdi, uning nutqi va ijtimoiy faolligi ancha rivojlandi.

Bu misol inklyuziv ta'lim tenglik va rivojlanish imkoniyatini ta'minlashini isbotlaydi.

3-misol. Ota-ona va tarbiyachi hamkorligi natijasi

MTTda bir bolada taomlarga nisbatan qizikmaslik, ishtaxaning pastligi kuzatildi. Tarbiyachilar ota-onasi bilan suhbat o'tkazib, uyda ham bolaning ovqatlanish jarayoni kuzatildi. Ota-onalarga

nutritsion maslahatlar berildi. Bir oy davomida bolaga qiziqarli shaklda tayyorlangan taomlar taklif etilib, rangli posuda ishlatildi.

Bola ishtaxasi hamda vazni normallashti.

Bu holat oila–bog'cha hamkorligi bola ehtiyojlarini hal qilishda qanchalik muhimligini ko'rsatadi.

4-misol. Zo'rvonlikni barvaqt aniqlash va oldini olish

MTTda bir bola boshqalarga nisbatan keskin, tez xafa bo'ladigan holatda bo'lgan. Tarbiyachi psixolog bilan birgalikda bola bilan individual suhbat uyushtirdi. Ma'lum bo'lishicha, bola uyda kattalar orasidagi tortishuvlarni ko'p ko'rar ekan. Psixolog ota-onalarga maslahat berdi, bolaga esa stressni kamaytiruvchi o'yinlar tavsiya qilindi.

Bola bir necha haftada barqarorlashdi va guruhda o'zini o'zi boshqarish qobiliyati yaxshilandi. Bu misol zo'rvonlikdan himoya mexanizmlari qanchalik zarurligini ko'rsatadi.

5-misol. Xavfsiz muhitni tashkil etishda pedagog mas'uliyati

MTTda o'yin maydonchasidagi eski taxta ustida yurib o'ynayotgan bola qulashiga oz qolgan. Tarbiyachi bu holatni o'z vaqtida ko'rib, rahbariyatga xabar berdi. Maydoncha to'liq ta'mirdan chiqarilgan va zamonaviy, xavfsiz uskunalar o'rnatildi.

Bola huquqini ta'minlashda xavfsizlik — eng asosiy prinsip ekani isbotlandi.

Maktabgacha ta'lim tizimida bola huquqlarini ta'minlash — jamiyatning kelajak taraqqiyoti uchun asosiy omildir. Bolalarga qaratilgan e'tibor, huquqiy himoya, sog'lom va xavfsiz muhit yaratish orqali intellektual va ma'naviy yetuk avlod shakllanadi. Shu bois bola huquqlari — milliy qadriyat va davlat siyosatining ustuvor yo'nalishi bo'lib qolmoqda.

Maktabgacha ta'lim tashkiloti (MTT) — bolaning shaxsiy rivojlanishidagi eng muhim ijtimoiy institutlardan biri. Bu davrda bolaning asosiy huquqlari — xavfsizlik, ta'lim, shaxsiy qadr-qimmat, sog'lom muhit, tenglik, fikr bildirish va himoya huquqlari — amaliy va har kuni ta'minlanishi shart. Bolalar hali o'z huquqlarini mustaqil himoya qila olmaydigani uchun MTTda pedagoglar, rahbariyat va ota-onalarning mas'uliyati alohida ahamiyatga ega.

Xavfsiz va sog'lom muhitda rivojlanish huquqi, bola qo'rqusiz, xavfsiz joyda, sog'lom sharoitda tarbiyalanishi shart. Bu quyidagilar orqali ta'minlanadi:

gigiyena talablariga rioya qilish

o'yin maydonchasining xavfsizligi

shaxsiy gigiyena ko'nikmalarini o'rgatish

tibbiy kuzatuv va sanitariya nazorati

toza ovqat, vitaminlashtirilgan menyu

Ta'lim va rivojlanish huquqi

Bola ta'lim olishda teng huquqqa ega. MTTda:

jismoniy, ma'naviy, emotsional, nutqiy va ijtimoiy rivojlanishga yo'naltirilgan dastur o'yin orqali o'qitish ijodiy faoliyat (raskras, raqs, musiqa) muloqot ko'nikmalarini shakllantirish. Bola imkoniyatidan qat'iy nazar — hammaga ta'lim bir xil darajada berilishi shart.

Inklyuziv ta'lim va tenglik huquqi

Inklyuziya — nogironligi bor bolaga alohida sharoit yaratish emas, balki hamma bolaga bir xil huquq va muhitni ta'minlashdir.

MTTda bu quyidagicha bo'ladi:

defektolog, logoped, psixolog bilan ish, adaptatsiya dasturlari, bolalarni bir-birini qabul qilishga o'rgatish, mobil o'quv materiallari

Bola fikrini inobatga olish huquqi

Bola o'z fikrini erkin bildirishga haqli: o'ziga yoqadigan o'yinlarni tanlash, faoliyatda qatnashish yoki ishtirok etmaslik, tarbiyachi bilan muloqotda erkin fikr bildirish, guruh faoliyatida takliflar berish

Bu bolada o'ziga ishonch, faollik, ijtimoiy faollikni oshiradi.

Zo'ravonlikdan himoya huquqi

Bola: jismoniy jazo, ruhiy tarsaki, haqorat, kamsitish, tahqirlash, qo'rqitish kabi har qanday zo'ravonlikdan qat'iy an himoyalani kerak.

Pedagoglar: bolaga tovush ko'tarmasligi jismoniy jazo qo'llamasligi

bolani "axmoq", "tentak" kabi qo'pol so'zlar bilan haqorat qilmasligi shart.

Shaxsiy daxlsizlik huquqi

Bola shaxsiy hududiga hurmat bilan munosabatda bo'linishi lozim:

kiyim almashtirishda maxfiylik, shaxsiy buyumlarga tegmaslik, bolaning istamagan holatda sur'atga olinmasligi, bolaning yolg'iz qolish ehtiyoji inobatga olinishi

Ota-ona va oila bilan hamkorlik huquqi

Bola huquqini himoya qilishda oila — asosiy sherik: ota-ona bilan doimiy muloqot, onalik va otalik madaniyatini oshirish seminarlari, umumiy rivojlanish daftari (portfolio), bolaning uydagi va bog'cha-ta'limdagi hayotini muvofiqlashtirish

Pedagog va rahbariyatning asosiy vazifalari

Pedagog: bolalar psixologiyasini bilishi, huquqiy madaniyatga ega bo'lishi, muloqot madaniyati, stresssiz muhit yaratish, inklyuziv yondashuv

MTT rahbariyati: ichki nazorat olib borish, xavfsizlik va sanitariya talablarini ta'minlash, pedagoglarni tayyorlash va qayta o'qitish, ota-ona bilan ishni yo'lga qo'yish

Bolalar huquqini ta'minlashda zamonaviy yondashuvlar

Reggio Emilia – bolani faol ijodkor sifatida ko'radi

Montessori – erkin mustaqil o'qish muhiti

STEM-MTT modellari

Emotional Safety Approach – emotsional xavfsizlik

Ular bolaning shaxsiy qadr-qimmatiga asoslangan ta'lim modellaridir.

Xulosa Maktabgacha ta'lim tashkilotida bola huquqlarini ta'minlash:

sog'lom muhit, xavfsizlik, emotsional barqarorlik, tenglik, inklyuziya, fikr bildirish imkoniyati, zo'ravonlikdan himoya kabi asosiy masalalarni qamrab oladi.

Bola huquqlari himoya qilinganda:

-bola o'zini qadrlidi deb his qiladi

- ijodkorlik va fikrlash rivojlanadi

- jamoada to'g'ri munosabat shakllanadi

- sog'lom avlod vositalari yaratiladi

Shu bois bola huquqlari — MTT faoliyatining markazida turishi kerak.

Albatta, quyida maqolangiz uchun tug'ri rasmiylashtirilgan adabiyotlar ro'yxatini taqdim etaman. Manbalar maktabgacha ta'lim, bola huquqlari va pedagogika sohasida eng ko'p qo'llaniladigan asosiy adabiyotlar hisoblanadi. Xohlasangiz, ro'yxatni GOST standartiga moslab ham beraman.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. BMT. "Bola huquqlari to'g'risidagi konvensiya". Nyu-York, 1989.

2. O'zbekiston Respublikasi Konstitutsiyasi. – Toshkent: "O'zbekiston", 2023.

3. “Bolalar huquqlarining kafolatlari to‘g‘risida”gi O‘zbekiston Respublikasi Qonuni. – Toshkent, 2008.
4. “Maktabgacha ta’lim va tarbiya to‘g‘risida”gi Qonun. – Toshkent, 2019.
5. Maktabgacha ta’lim va tarbiya boshqarmasi. “Maktabgacha ta’limning Davlat o‘quv dasturi (Ilk qadam)”. – Toshkent, 2021.
6. Davletshin M.G. Bolalar psixologiyasi. – Toshkent: “O‘qituvchi”, 2018.
7. Jamoliddinova M., Ro‘ziyeva B. Maktabgacha pedagogika. – Toshkent: “Ilm-ziyo”, 2020.
8. Vigotskiy L.S. Pedagogik psixologiya. – Moskva: Pedagogika, 2017.
9. Smirnova YE.O. Psixologiya doshkolnogo vozrasta. – Moskva: “Yurayt”, 2019.
10. Bronfenbrenner, U. The Ecology of Human Development. Harvard University Press, 1979.